

TÜRKÇE FELSEFE SÖZLÜKLERİNDE RASYONALİZM NEDİR?

Mesut İRDE¹

Özet

Aklın Egemenliğine dayanan rasyonalizm her bilim dalının kendine konu edindiği bir kavram olmuştur. Entelektüel bir alan olan rasyonalizm insanlığın varoluşundan bu yana önemini korumaktadır. İlkçağ doğa filozoflarından Ksenofanes ve Parmanides'ten başlayıp, Sokrates, Platon, Aristoteles, Descartes ve Hegel'e kadar uzanan etkilerini görmek mümkündür. Bu kavram kimi felsefe sözlüklerinde akılcılık, kimi felsefe sözlüklerindeyse usçuluk olarak geçmektedir. Rasyonalizm gerek felsefede gerekse dinde, teolojide, psikolojide, metafizikte ve birçok alanın içinde yer almaktadır. Çok genel anlamda insanın aklının ön planda tutulduğu, aklın değerlerini, ölçütlerini ele alan kavram olarak tanımlanmaktadır. Bu çalışmada rasyonalizmin belli başlı Türkçe felsefe sözlüklerinde ne şekilde geçtiğini, bu akıma ait bazı filozofların, öncelikle Descartes ve Hegel'in rasyonalist bağlamda öz olarak görüşleri ele alınıp incelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kavramlar: Rasyonalizm, Descartes, Hegel

WHAT IS RATIONALISM IN TURKISH PHILOSOPHY DICTIONARY?

Abstract

Rationalism, which is based on the Sovereignty of the Mind, has been a concept that every branch of science has taken as its subject. Rationalism, which is an intellectual field, maintains its importance since the existence of humanity. It is possible to see the effects of the ancient natural philosophers, starting from Xenophanes and Parmenides, and extending to Socrates, Plato, Aristotle, Descartes and Hegel. This concept is referred to as rationalism in some philosophy dictionaries and rationalism in some philosophy dictionaries. Rationalism takes place in philosophy, religion, theology, psychology, metaphysics and many other fields. In a very general sense, it is defined as a concept that focuses on the human mind and deals with the values and criteria of the mind. In this study, how rationalism is used in the main Turkish philosophy dictionaries, and the views of some philosophers belonging to this movement, primarily Descartes and Hegel, in the rationalist context are discussed and examined.

Keywords: Rationalism, Descartes, Hegel

1. GİRİŞ

Aklın entelektüel bir faaliyet olarak ele alınmış olması ve insanoğlunun; davranışının, düşüncesinin, almış olduğu kararlarının; bilgi, bilim, din, psikoloji ve daha birçok alanda aklın olduğunun varsayılması ile birlikte bu temellerin araştırılması, dünyanın algılanmaya çalışılması ve hakikati bulma çabaları olarak; aklın, akılcılık, usçuluk ve rasyonalizm olarak bilinen bir akımın ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Rasyonalizmin her bilim dalında algılanış şekli ve karşılık gelmiş olduğu kavramlar ortak noktada buluşmasına rağmen isim olarak farklılaşabilmektedir. İleriki yazımızda da ele alacağımız örneğin rasyonalizm yerine usçuluğun kullanılması gibi. Rasyonalizmin gerek felsefi gerekse ahlaki, dini ve gerekse psikoloji içinde tanımı yapılabilmektedir. Genel olarak rasyonalizm felsefi bir uğraştır. Bu anlamda bilgiyi edinme konusunda aklın kullanılması gerektiğini savunur. Ahlaki açıdan rasyonalizm ise neyin iyi ve neyin kötü olarak belirlenmesinde, duygu temelli değil de akıl temelli bir yaklaşım sergileyerek a priori yargılardan hareket ederek ahlak ilkelerine ulaşmadır. Dini açıdan rasyonalizm ise, inanca karşılık aklı ön

¹ Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Ana Bilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Öğrencisi, mesut.irde@ogr.sakarya.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1951-5966

plana çıkarmaktadır. Psikoloji açısından bakıldığında, belli algısal ve kuramsal kapasitelerin veyahut yeteneklerin doğuştan olduğunu ve bunun akılla kavrandığı sonucuna varmaktadır.

Türkçe felsefe sözlüklerinde rasyonalizmin, akılcılık ve usçuluk olarak ele alındığını görmek mümkündür. Örneğin Ahmet Cevizci'nin 1999 yılında Paradigma Yayınları'nda yayımlanan *Felsefe Sözlüğü*'nde ve Süleyman Hayri Bolay'ın 1997 yılında Akçağ Yayınları'nda yayımlanan *Felsefi Doktrinler ve Terimler Sözlüğü*'nde rasyonalizm akılcılık olarak ele alınmıştır. Ancak Bedia Akarsu'nun 1998 yılında İnkılap Kitabevi'nde yayımlanan *Felsefe Terimleri Sözlüğü*'nde ve Orhan Hançerlioğlu'nun 2016 yılında Remzi Kitabevi'nde yayımladığı *Felsefe Sözlüğü*'nde ise usçuluk olarak görmek mümkündür.

2. AHMET CEVİZCİ'NİN “FELSEFE SÖZLÜĞÜ”NE GÖRE AKILCILIK

Ahmet Cevizci'nin 1999 yılında Paradigma Yayınları'nda yayımlanan *Felsefe Sözlüğü*'nde rasyonalizmi akılcılık olarak görmek mümkündür. Cevizci'ye göre akılcılık, “Evreni bir bütün olarak düşünmeye dayalı bir şekilde yorumlamayı, bireysel ve toplumsal yaşamı aklın ilkelerine göre düzenlemeyi amaç edinen tavidir. İmanın veyahut dinin reddedilmesi durumu, bütün bilginin bir sistem içinde ifade edilebileceği, ilke olarak da her şeyin bilinebileceği inancı” (Cevizci, 1999: 30). Cevizci'nin tanımından hareketle akılcılık, evreni parçalara ayırmadan bütünsel bir şekilde düşünme ve bu düşünce sistemine dayanarak yorumlamadır. Cevizci bu tanımında rasyonalizmi aklın ilkelerine dayalı bir yaşam biçimi olarak ele almaktadır. Yine aynı zamanda rasyonalizmin karşısına iman ve dini koymaktadır. Dolayısıyla rasyonalizm ona göre aklın egemenliği altında olan, dinin ve imanın dogmalarına karşıt bir duruş sergilemektedir. İman ve dinin dogmaları aklın doğrularını aştığı, akıl ve mantık ilkeleri çerçevesinde değerlendirilemediğinden rasyonalizmin karşısında yer almaktadır. Cevizci'nin her şeyin bilinebileceği inancı ile kastettiği, rasyonalizmin bunu akıl ve onun ilkeleri aracılığı ile gerçekleştireceğidir.

Cevizci'ye göre akılcılık çok genel bir şekilde ele alındığında, “akılcılık, akıl vasıtasıyla kazanılmış olan bilgiye duyulan inancı, doğaüstü kaynaklardan kazanılmış olan bilginin yerine, doğal yoldan kazanılmış bilgiye duyulan inancı, duyguların yerine, akla duyulan inancı ifade eden genel bir tavır olmaktadır” (Cevizci, 1999: 30).

Cevizci'ye göre akılcılığın en belirgin örneğini; bilimsel bilgiler, mantık, matematik ve doğa bilimleri oluşturmaktadır. Rasyonalizme göre akla, mantığa, deneye ve bilime dayanmayan bilgi olmamaktadır. Genel açıdan bakıldığında sadece tümevarım veyahut tümdengelimsel türden akıl yürütme ilkelerinin bize gerçek yaşam hakkında kesin bir bilgi vermeyeceğidir. Dolayısıyla rasyonalizme göre ne tümevarım ne de tümdengelim bize bilgiyi tek başına vermemektedir.

Akılcılığı deneyciliğe ya da ampirizme karşıt bir görüş olarak tanımlayan Cevizci'ye göre, “Akılcılık, daha özelden ampirizm karşısında bir öğretiyi olarak, duyu-algısından önce ya da ondan üstün ve bağımsız olan, ilk ve tümel bilgi kaynağı bakımından akli ön plana koyan ya da vurgulayan felsefi sisteme karşılık gelmektedir. Busistem ise, yani epistemolojik akılcılık, insan varlıklarının, soyut bir şekilde akıl yürütme veyahut düşünme işlemiyle, var olan ve de var olanın yapısı ve genel anlamda evren hakkında, sağlam ve reddedilemez mutlak şekilde yanıtlara ulaşabildiklerini ileri sürer” (Cevizci, 1999: 30).

Cevzci'nin tanımında akılcılığın ampirizmin karşısında yer aldığını görmekteyiz. Akılcılığın ampirizmin karşısında yer almasının sebebi ise birinin akla diğerinin deneye önem vermesidir. Akılcılık a priori yani deneyden önceki bilgilere önem verirken, ampirizm a posteriori yani deneyden sonra kaynaklanan bilgiye önem vermektedir. Akılcılıkta doğuştan birtakım bilgilerimiz bulunmakla birlikte, bu bilgilerin hatırlanarak, akıl yetileri kullanılarak ortaya çıktığı, ampirizmde ise bilgilerimizin doğuştan olmasına karşıt olarak deneyimlerimiz sayesinde sonradan ortaya çıkmaktadır.

Koyu bir akılcı olan Descartes, bilgilerimizin üç yoldan geldiğini söylemektedir; “duyu organları, düş (hayal) gücün ve doğuştan” (Darıcı, 2014: 15). Descartes'e göre zihnimizin duyumlar aracılığı ile ya da deneyde elde etmiş olduğu bilgiler ile hayal gücüyle elde etmiş olduğu bilgiler de olasılık mevcuttur. Yani bunlar kesinlik içermemektedir. Dolayısıyla bunlar açık ve seçik değildir. Çünkü bu tarz bilgilerimizin gerçek bir karşılığı yoktur. Descartes'e göre sadece doğuştan gelen bilgiler açık ve seçiktir, bu türden bilgiler genel geçer ve zorunludur. Ona göre Tanrı, ruh, matematik ve uzay gibi düşünceler doğuştan gelmektedir. Descartes'e göre doğuştan gelen düşüncelerimiz irsi hastalıklara benzemektedir. Nasıl bu hastalıklar bütün yeni doğmuş olan bebekte kesin olarak ortaya çıkmadığı gibi, ancak bu bebeklerin bu hastalığa yakalanma ihtimali yüksektir yargısını söyleyebiliyorsak, doğuştan mevcut olan düşüncelerimizde biz doğmuş olduğumuzda bizde verili olan düşünceler olmamaktadır. Ancak insanoğlunda bu düşünceleri ortaya çıkaran sağduyu gibi kabiliyetler mevcuttur.

Descartes, “*Felsefenin İlkeleri*” adlı eserinde şöyle demektedir: “...kolayca duyularımızın önyargılarını bir kenara bırakacağız ve sadece aklımızı kullanacağız, çünkü ilk ilkeler akıldadır ve akla doğa (Tanrı) tarafından yerleştirilmişlerdir” (Descartes, 1947: 77). Descartes'in bu alıntısından anlaşılacağı üzere, insan zihnine Tanrı tarafından önceden yerleştirilmiş doğuştan birtakım düşünceler bulunmaktadır. Tüm açık ve seçik düşüncelerde bu alana girmektedir. Descartes'e göre de bütün bilimsel bilgilerimizde bu düşünceler aracılığı ile bilinmektedir. Bu tarz düşüncelerin akılda doğuştan olduğunu söyleyen Descartes hem akılcı hemde apriorist bir filozof olmaktadır.

Akılcılığı salt bir şekilde ele almayan Cevzci Akılcılığı; epistemolojik, ahlaki, metafiziksel, dini, psikolojik ve sosyolojik açıdan ayrı ayrı ele almıştır. “Epistemolojik akılcılık, gerçeklikle ilişkili olan ve birtakım doğruların gözlem ve deneyimden bağımsız bir şekilde, deneysel yöntemlerin kullanılmadan bilindiğini; zihnin ise, bu doğrularının doğuştan düşüncelere karşılık geldiği , gerçeklikle de uyduğu için deneyden önce ve deneyden bağımsız olarak bilinebileceğini belirtmektedir. Akılcılık ise, bilginin tek kaynağının akıl, bilimin ise temelde akıl vasıtasıyla oluşturulmuş olan tümdengelimsel bir yöntem olduğunu ve doğruluğun tek ve sağlam kıstasının, mantıksal tutarlılıktan oluştuğunu iddia eder” (Cevzci: 1999: 30).

Cevzci'nin tanımındaki epistemolojik akılcılığın her konuya uygulanabilirliği ve tümdengelim, mantık, matematik ve çıkarıma dayanan ifadelerin bize her konuda yetecek açıklamaları sağladığını belirtir. Epistemolojik akılcılığa göre, sadece akıldan türetilmiş olan ve apaçık olan doğruları doğru diye kabul edebiliriz. Diğer tüm şeyler ise yanlışlanabilmeye açıktır. Epistemolojik akılcılıkta evrenin gerçekliği, mantıksal ve akla uygun bir şekilde düzenlenmiştir. Dolayısıyla epistemolojik akılcılık evrendeki her şeyi mantığın ilkeleri ve yasalarından çıkarabileceğimiz görüşündedir.

“Epistemolojik akılcılığın dışında aynı zamanda spekülâtif veyahut metafiziksel akılcılıktan söz edilebilir. Gerçekliğin ilişkisiz ve tutarsız parçaların bir toplamından başka bir şey olmadığı ve akıl tarafından idrak edilemeyeceği savının karşıtı olan spekülâtif akılcılık, dünyanın parçalarının birbirlerine mantıksal açıdan bir zorunlulukla bağlanmış, yapısı ise tamamı anlaşılabilir ve kavranabilir olan, rasyonel bir şekilde düzenlenmiş bir bütün olduğunu öne sürmektedir” (Cevizci: 1999: 31).

Metafiziksel akılcılığı spekülâtif akılcılık olarak da ele alan Cevizci’ye göre spekülâtif akılcılık konusunda dünyanın parçaları arasında mantıksal bir zorunluluk, bir uyumluluğun olduğunu ve bu dünyanın parçaları arasında da akılsal bir uyum olduğunu belirtmektedir.

“Ahlaki anlamda akılcılık ise, neyin iyi, doğru, kötü ve yanlış olduğuna karar verirken, duygu, gelenek otorite ya da arzularımıza bağlı olarak değil de salt akla bağlı kalmamız gerektiğini öne sürer” (Cevizci: 1999: 31) Ahlaki akılcılık kaynağı konusunda deneyimi reddetmektedir. Deneyimin karşısına insanın vicdanını koymaktadır. Ahlaki akılcılığa göre insanlar bu kurallara doğuştan ve evrensel olarak sahiptirler. İnsan vicdanını ya kendi kendine ya da Tanrı tarafından oluşturulduğunu veya bunun insanın aklının pratik yanı olduğunu savunmaktadır. Onlara göre sonuçta ahlaki kurallarda a priori kurallara karşılık gelmektedir.

“Dini akılcılık, inancın sunmuş olduğu doğrulara, vahiy veyahut başka doğaüstü yolların aksine, sadece akıl ve diğer doğal yetilerimiz vasıtasıyla ulaşılması gerektiğini dile getiren görüşe karşılık gelmektedir” (Cevizci, 1999: 31). Cevizci’nin dini akılcılık tanımında; vahyi, mucizeleri, doğaüstü olayların karşısına sadece akıl ve onun yetileri ile ulaşılabilirliği görüşleri koymaktadır.

“Psikolojik akılcılık, Örneğin Jean Piaget’in çocuğun düşünce ve davranış gelişimi üzerinde duran ve zihnin kategorilerinin yalnız tecrübelerinin, dünya ile kurduğu ilişkinin ardından ortaya çıktığını söyleyen genetik psikolojinin aksine, belli bir algısal ve kavramsal kapasite veyahut yeteneklerin doğuştan geldiği görüşüne karşılık gelmektedir” (Cevizci, 1999: 31). Cevizci’nin psikolojik akılcı tanımındaki psikolojide akılcılığa göre, dış dünyada deneyimlediğimiz bilgilerden ziyade doğuştan sahip olduğumuz yetiler bizde mevcuttur. Belli kavramsal kapasite ya da yeteneklerimiz doğuştan bizde mevcuttur. Onlara göre insanın bir şeyler üretmesi, araştırma yapması, ikna etmesi, bozuk olan şeyleri tamir etmesi vb. birçok durum doğuştan gelmektedir.

“Sosyolojik akılcılık ise, on dokuzuncu yüzyıldan başlayarak, çoğunluk pozitivizmle özdeşleştirilmiştir” (Cevizci, 1999: 31). Cevizci’nin sosyolojik akılcılığı pozitivizm ile ilişkilendirmesine bakıldığında buradaki pozitivizmle teoloji ve metafizik içermeyen görüşleri kapsadığı için özdeşleştirdiğini tahmin ediyoruz.

3. SÜLEYMAN HAYRİ BOLAY’IN “FELSEFİ DOKTRİNLER VE TERİMLER SÖZLÜĞÜ”NE GÖRE AKILCILIK

Süleyman Hayri Bolay’ın da 1997 yılında Akçağ Yayınları’nda yayımlanan “*Felsefi Doktrinler ve Terimler Sözlüğü*”nde rasyonalizmi akılcılık olarak görmek mümkündür. Bolay’a göre akılcılık, “Umumi anlamda aklın varlığını, ya da aklın önceliğini ve onun üstünlüğünü yani bilginin kaynağı olarak insan zihnini kabul ve müdafaa etmek demektir. Bu meslek ise daha çok fizik ve matematiğe dayanmaktadır. Metodu ise dedüktif (sonuçlayıcı)’dır” (Bolay, 1997: 8). Bolay’ın akılcılık tanımına bakıldığında, genel anlamda

akılcılığı bilginin kaynağı olarak, insan zihnini temele aldığını, akılcılığın daha çok pozitif bilimlerin konusu olduğunu, yönteminin de kesin olarak geçerli çıkarım olan, tümelden hareket eden dedüktif yöntem olarak tanımlamaktadır.

Akılcılığın çeşitleri olduğunu belirten Bolay bu çeşitleri de sırasıyla açıklamaktadır. Bununda iki çeşidi vardır. Bunlardan ilki Mutlak rasyonalizm ya da a priori: Bu anlayışa göre zihin, her türlü tecrübeden önce birtakım bilgilere sahiptir. İkincisi ise İzafi (görelî) rasyonalizm: Bu anlayışta ise zihin, tecrübenin tek başına elde edemeyeceği ve bunun için aklın aracılığını gerekli kılan, birtakım bilgilere sahip olduğunu, yani gerçek anlamda tecrübe etmek veya hissetmek melesinden (yetisinden) ayrı bir kuvvetin varlığını kabul eder” (Bolay, 1997: 8). Bolay’ın akılcılık tanımına ilişkin ilk çeşidi olarak verdiği tanıma bakıldığında, akılcılığı ampirizmin karşısına koyduğu görülmektedir. Bolay’ın tanımına göre aklın karşısında deney yer almaktadır.

Ampirizme zıt olan rasyonalizme göre akıl yürütmelerimiz ve yargıda bulunmamız konusunda ampirizmin bize yeterli bilgiyi sağlayamayacağını söylemektedir. Bolay’ın tanımından da anlaşılacağı üzere, Bolay akılcılığı mutlak ve görelî olarak iki şekilde ayırıp açıkladığı görülmektedir. Mutlak akılcılık yani a priori’ye göre doğuştan birtakım bilgilere sahibiz. Örneğin Platon’un ‘idesi’, Descartes’in ‘doğuştancı fikri’, Kant’ın ‘a priori formu’ bu kategoride değerlendirilmektedir. Mutlak akılcılıkta insana özel olan akıl zorunlu değil, ancak bilginin bir şartı olmaktadır. İzafi, görelî akılcılıkta ise akıl, bilgilerin kazanılmasında zorunlu bir koşuldur yalnız bu konuda yeterli bir koşul olmamaktadır.

Bolay’ın bilginin değeri konusundaki rasyonalizm anlayışını şu şekilde açıklamaktadır: “Bilginin değeri konusunda aklın (düşüncenin) yasaları aynı zamanda eşyanın da yasaları olduğu için, insan aklının hakikati tanıma kabiliyeti olduğunu kabul eden öğretisi” (Bolay, 1997: 9). Bolay’ın bu bilginin değeri konusundaki akıl tanımına baktığımızda, akıl için geçerli olan kanunlar eşya içinde geçerli olduğu görülmektedir. Zira Aristoteles içinde aklın kanunları eşyanın da kanunlarını oluşturmaktaydı.

Rasyonalizmin doruk noktasına ulaşmasına şeklini veren filozoflardan biri de Georg Wilhelm Hegel olmuştur. Hegel’e göre, “İnsan varlık hakkında duyu verilerini hiç kullanmadan, sadece akıl vasıtasıyla gerçek ve apaçık olan bilgiye ulaşabilmektedir” (Hegel, 2015: 172). Hegel’e göre aklın yasaları ile varlığın yasaları aynı şeydir. Onun için öznenin kendisi gibi nesne de akılsaldır. O varlık ile düşünce arasındaki ilişkiyi meşhur sözü olan “Akla uygun olan gerçek, gerçek olan da, akla uygundur” sözü ile dile getirmektedir. Hegel’e göre mantık temel bilimdir. Doğru bilgiye sadece mantık yoluyla ulaşabilmektedir. Mantık bilimi ise, aklın sadece kendisinden çıktığı, kavramların ortaya konulması, açıklanması ve geliştirilmesinden oluşmaktadır. Dolayısıyla Hegel için bir şeyin başka bir şeyden çıkması ya da başka bir şeyin sonucu olduğu gibi bunlar arasındaki bağlantıyı inceleyen de mantıktır. Hegel için mantık, gerçeğin apaçık görüldüğü alanı teşkil etmektedir.

Bolay’ın bir diğer rasyonalizm tanımı da zihni faaliyetin hakimi konusundadır. “Akli olarak bir sonuç çıkarma tarzı, yani anlaşılacak veyahut anlatılacak olan şeyi araştırarak, olaylar arasındaki gerekli münasabetleri ortaya çıkararak, neticeye ulaşmaktır ki bu hususta metotla ilgili olmaktadır” (Bolay, 1997: 9). Zihnin bir faaliyeti olan araştırmak, sorgulamak, anlam çıkarmak, olaylar arasındaki ilişkiyi kavramak rasyonalizmin zihni yanını ortaya koymaktadır. Dolayısıyla Bolay’ın tanımında da belirttiği gibi

zihin bu olaylar arasındaki zorunlu ilişkileri belirleyip bir sonuca varmaktadır. Bu işlemde zihinsel rasyonalizmin metodu ile ilgilidir.

Bolay'ın akılcılık tanımı da Cevizci'nin akılcılık tanımındaki gibi mutlak ve izafi olarak ikiye ayrılmaktadır. İlki İmanın klasik kavramına karşıt olan mutlak rasyonalizm: Bu anlayışa göre akıl, dini bilginin gerekli ve yeterli faktördür. İkincisi ise Fideizme karşıt olan izafi rasyonalizmdir ki, kâfi olmaksızın aklın, iman hakikatlerinin, tespit ve tesisinde, olayların imtizacında (ahenkli birleşiminde) gerekli olduğunu ileri sürer'' (Bolay, 1997: 9).

Evreni bütünsel bir düşünce esasına dayanarak yorumlamayı ilke edinen, gerek bireysel gerekse toplumsal açıdan yaşamı aklın ilkelerine göre düzenlenmesini temel ilke edinen rasyonalizmin dini anlamda ise akli kabul etmesine karşın imanı doğrulama açısından aklın zorunlu ve yeterli olduğunu kabul etmektedir. Bu açıdan Bolay'ın dini anlamda akli mutlak ve izafi (görelî) olarak ele aldığını görmekteyiz. Mutlak rasyonalizm için akıl dini bilgiye ulaşmak için zorunlu ve onun için yeterli tek ilkedir. Onlara göre akıl ile bağlantılı olmayan, akıldan çıkmayan hiçbir şey kabul edilmemektedir. İzafi (görelî) rasyonalizme göre ise, akıl tek başına yeterli olmamasına karşın imanın hakikatlerinin belirlenmesinde zorunludur

Cevizci ve Bolay'ın felsefe sözlüklerinde rasyonalizmi akılcılık olarak ele aldığını gördük ancak bundan sonra inceleyeceğimiz Beda Akarsu ve Orhan Hançerlioğlu'un rasyonalizmi usçuluk olarak ele aldığını inceleyeceğiz.

4. BEDA AKARSU'NUN “FELSEFİ TERİMLER SÖZLÜĞÜ”NE GÖRE USÇULUK

Beda Akarsu'nun 1998 yılında İnkılap Kitabevi'nde yayımladığı “*Felsefe Terimleri Sözlüğü*”ne göre rasyonalizmi usçuluk olarak ele aldığını görmek mümkündür. Akarsu'ya göre usçuluk, “Us bilgisine dayalı olan, doğruluğunun ölçütünü duyuların vasıtasıyla değil de, düşünmede ve tümdengelimli çıkarımlarda gören öğretilerin genel adıdır. Bilgi alanında usçuluk, bilginin usa, anlığa, düşünceye dayandığını, ileri sürmektedir. Eski Yunan düşünürlerinden birçoğu, esas anlamda Parmenides ve Platon usçudur. Modern felsefede ise Descartes usçuluğu temellenndirmiştir. Descartes için doğruluk, duyuşsal algıların tersine, us kavramlarında, doğuştan kavramlarda (idea innatae'de) ortaya çıkmaktadır. Bir başka anlamda usçu kabul edilen düşünürler ise: Spinoza, Leibniz, Kant ve Hegel olmaktadır (Akarsu, 1998: 184).

Akarsu'nun us tanımını incelediğimizde ussun temel ediminin düşünme ve tümdengelim oluşturduğunu görmekteyiz. Descartes'e göre ussun kavramlarını matematiğin kavramları ile töz, nedensellik ve düşünce kavramları oluşturmaktadır. Dolayısıyla bu kavramlar doğruluklarını düşüncede temellendirmektedir. Descartes'e göre apaçık bir şekilde kavranmış olan her şey doğru kabul edilmektedir. Descartes kesin bilgiye ulaşmak için öncelikle bu soruşturmayı yapanın ne olduğunu, soruşturmayı yapan kişinin hangi dayanakları göze aldığı soruları ile hesaplaşır. Descartes bir yandan ‘insan nedir?’ sorusuna yanıt ararken bir yandan da şu belirlemeyi aramaktadır; ‘...öyleyse ben tam olarak sadece düşünen bir varlığım, yani bir tin, ruh, anlama yetisi, aklım. Peki bu söylenenlere göre, ben neyim? Düşünen bir varlık! Peki düşünen bir şey ne anlama gelir? Kuşku duyan, kavrayan, onaylayan, reddeden, isteyen, istemeyen ve ayrıca bir şeyi imgesel olarak tasarlayan ve duyumsayan bir varlık’(Descartes, 2017: 24) .

Descartes'e göre düşünmenin ve aklın taşıyıcısı ruh olarak kabul edilmektedir. Yöntemli düşünme ise aklın doğru çalışmasını sağlamaktadır. Bize kalan ve bizi ikna edecek olan şey ise, sadece aklımızın açık ve seçikliği olmalıdır. Bu şekilde işleyen akıl ise bize tüm fikir ya da kavramlarımızın bir hakikat temeli çerçevesine dayanması gerektiğini buyurmaktadır. Rasyonalizm konusunda zihnin formlarından bahseden Descartes onun formlarını kuşku duyan, kavrayan, onaylayan, rededen, isteyen ve istemeyen, duyumsayan varlık olarak görmektedir.

Hegel ise usçuluğun doruğa ulaşmasını sağlamıştır. Hegel'e göre aslolan gerçeğe, deneye hiç başvurmaksızın, sadece düşünmenin sınırları dahilinde ulaşılabilir. Zira onun bu konuda en net görüşünü ifade eden ünlü sözünde 'usa uygun olan gerçek, gerçek olan da usa uygundur'. Hegel'in burada akıl ile gerçeklik arasında bağ kurduğunu görmekteyiz. Dolayısıyla ona göre akla uygun olan ile gerçek olan aynı şeyi ifade etmektedir.

5. ORHAN HANÇERLİOĞLU'NUN "FELSEFE SÖZLÜĞÜ"NE GÖRE USÇULUK

Orhan Hançerlioğlu'nun da 2016 yılında Remzi Kitabevi'nde yayımladığı "*Felsefe Sözlüğü*" ne göre rasyonalizmi usçuluk olarak ele aldığını görmek mümkündür. Hançerlioğlu'na göre usçuluk, "doğruluğun temel ölçütünü ussallıkta bulan görüşlerin ve öğretilerin genel adı olarak kabul edilmektedir" (Hançerlioğlu, 2016: 38). Hançerlioğlu'nun tanımına göre ussallık yani rasyonalizm doğrunun temeli olarak akli görmektedir. Onun tanımına göre doğrunun ölçütü akıldır.

Hançerlioğlu'na göre, "usçuluk deyimini, felsefe tarihi boyunca çeşitli anlamlarda kullanılmıştır. Genel anlamda ise, düşünceye dayalı ve metafizikidir; bilginin duyumsal yanına karşıt olarak ussal yanını soyutlayan ve bilgiyi sadece ussun ürünü kabul eden öğretiler bu adla anılır" (Hançerlioğlu, 2016: 38-39). Hançerlioğlu usçuluğu, bilginin deneyimsel yönünü değil de sadece akılsal yanı ile ilgilendiğini vurgulamaktadır.

Hançerlioğlu'na göre "İlk anlamda Parmenides olmak üzere Ksenofanes, Zenon ve Melissos gibi tüm Elealılar doğruya sadece düşünceyle yani usla erişilebileceğini savunmuşlardır" (Hançerlioğlu, 2016: 39). Zira Elealılara göre duyu verilerimizle algılamış olduğumuz nesnel gerçeklik yanılsamalardan ibarettir, bunlar sadece görünüştedir. Onlara göre gerçek olan ancak us ile bilinebilir, ussu temel alır.

Bilgilerimizin kaynağını akıldan geldiğini savunan usçuluğa göre doğuştancılar da usçudurlar. "Doğuştancılar bilgilerimizin doğuştan geldiğini, doğduğumuz anda bütün bilgilerimizin bizde mevcut olduğunu savunan öğretinin genel adıdır" (Hançerlioğlu, 2016: 338). Felsefe tarihinde doğuştancı olarak niteleyeceğimiz ilk anlamda Sokrates'tir. Ona göre doğuştan birtakım bilgiler bizde mevcuttur. Birtakım yöntemler sayesinde onun tabiriyle maotika, doğurtma, sorular sorarak açığa çıkarma yöntemiyle bilgilerimiz ortaya çıkmaktadır. Onun bu konuda en büyük örneği geometri bilmeyen bir köleye bunu sorular sorarak öğretmedir. Sokrates gibi Platon'da doğuştancıdır. Ona göre bilgilerimiz doğduğumuzda bizde mevcut olan bu bilgiler idealar'ın gölgelerinden ibarettir. İnsanlarda ilkin idealar evrenindeydiler ve doğduktan sonra bu bilgilerini idelar evreninden getirmişlerdir.

Hançerlioğlu usçuluğu tanrıbilimsel ve gerçek anlamda olmak üzere açıklamaktadır. Hançerlioğlu'na göre "Tanrıbilimsel anlamda usçuluk, dinin usa uygn bulunduğunu dile getirir" (Hançerlioğlu: 2016: 39). Bu

anlayışa göre us Tanrı'nın vergisi olmaktadır. Dinsel dogmalar ancak ussa uygunsuzsa kabul edilebilmektedir. "Gerçek anlamda usçuluk, din ve idealizmin egemenliğine karşın, insan ussunun sınırsız olanaklarına güveni dile getirir" (Hançerlioğlu: 2016: 39). Usçuluk, usdışı ve ussa aykırı olana karşın koyan bir öğretilerdir.

SONUÇ

Rasyonalizm, akılcılık, usçuluk anlayışına göre, duyu organlarının dışında kalan her şey bilgi olarak kabul edilmemektedir. Rasyonalistlere göre akıl algının dışında kalmaktadır. Akıl algının dışında kalması da onlara göre duyu bilgisi olarak kabul edilmektedir. Bu tür bilgilerde net olmayıp, zihinde tasavvura ihtiyaç duyulan bilgi türlerini kapsamaktadır.

Aklı temel alan rasyonalizmin temelindeki akıl da entelektüel bir faaliyet olduğu için bu kavram Türkçe felsefe sözlüklerinde; rasyonalizm, akılcılık ve usçuluk olarak ele alınıp tanımlanmıştır. Cevizci'nin rasyonalizmi akılcılık olarak gerek bir bütünlük, gerekse de yaşamı aklın bir süzgecinden geçirip, bir sistem halinde, bir ilke olarak ele aldığı görülmüştür. Bolay'da ise, ampirizme zıtlığı başta olmak üzere, akıl yürütme ve hüküm verme yetilerinde etkili olan doktrin olarak incelenmiştir. Akarsu ve Hançerlioğlu'nda ise usçuluk olarak ele alınmıştır. Çalışmanın başında da ifade edildiği üzere, Türkçe felsefe sözlüklerinde incelemeye çalıştığımız rasyonalizm kavramı kimi sözlüklerde akılcılık, kimi sözlüklerde usçuluk olarak geçmiştir. Sonuçta rasyonalizmin sözlüklerde farklı adlarla geçmiş olsa da tüm tanımlamaların çıktığı sonuç akıllı, aklın yetisini, doğuştancılığı, gerçek olan bilgiye aklın yetileri ile ulaşmaya çalışılması olarak geçtiği görülmüştür. Aynı zamanda Descartes ve Hegel üzerinden incelenen rasyonalizmin Descartes'in doğuştancılığı ve Hegel'in usçu anlayışı ile temellendirilmesi sağlanmıştır. Descartes'in doğuştan birtakım bilgilerin oluşu ve bunun kavranışı, Hegel'in gerçek olan ile ussun, aklın bir ve aynı oluşu kavramın zemininin temellendirilmesini sağlamıştır.

KAYNAKÇA

- Akarsu, B. (1998). *Felsefe Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Bolay, S. H. (1997). *Felsefi Doktrinler ve Terimler Sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Cevizci, A. (1999). *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayıncılık.
- Darıcı, A. (2014). *Descartes Felsefesinde Bilgi ve Yöntem (Yüksek Lisans Tezi)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Descartes, R. (1947). *Felsefenin İlkeleri*. (M. Karasan, Çev.) Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- Descartes, R. (2017). *Meditasyonlar: Metafizik Üzerine Düşünceler*. (Ç. Dürüşken, Çev.) İstanbul: Alfa Yayınları.
- Hançerlioğlu, O. (2016). *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Hegel, G. W. (2015). *Hegel'in Mutlak İdealizmi*. (E. Orman, Çev.) İstanbul: Belge Yayınları.